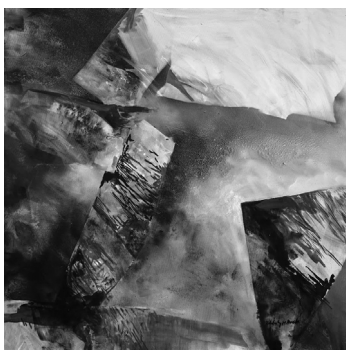

FURUS ZSOLT

TÖREDÉKEKEN KERESZTÜL EGY TÖREDÉKMENTES ÉLETMŰ FELÉ

Katona József: *Drámafordítások*

Kompozícióját tekintve a kötet kiterjed a drámafordításokra és drámatöredékekre, mindemellett megismertet azok keletkezéstörténetével, a cselekmények főbb aspektusaival, a dramaturgiai és scenikai megvalósításokkal, illetve az adott darabok magyar vagy német nyelvű bemutatóinak kontextusával.

A Katona József-életmű kritikai kiadásának 2024-es *Drámafordítások* című kötete a *Katona József korai (Bánk bán előtti) drámáinak kritikai kiadása II.* című kutatási program ötödik, befejező kötete, amely Katona József hét drámafordítását tartalmazza. Ezek mindegyiknek forrásszövege német nyelvű. Az eredeti drámák szerzői osztrák és német színpadokon olyan sikeres és népszerű 19. századi drámaírók voltak, mint Franz Joseph Hassaureck, Friedrich Wilhelm Ziegler, August von Kotzebue, Johanna Franul von Weissenhorn, August Wilhelm Iffland, Joseph Alois von Gleich illetve Adolf Müllner. Meglátásom szerint mindez egyrészt igazolja Katona széles körű műveltségét, másrészt fordítói tevékenységének jelentőségét, hiszen általa magyar viszonylatban is ismertté válhattak a korszak neves német színműíróinak alkotásai. Fontos megjegyezni azonban azt, hogy az utókor számára a legtöbb darab fordítása, köztük *A' szegény lantos*, a *Szmolenszk ostromlása*, az *Üstökös Csillag*, a *Medve Albert* és *A bűn* csupán drámatöredékek tekinthető színlapok formájában lelhetőek fel, ellenben *A' Mombelli Grófok vagy az Atya és az ő Gyermekei*, valamint a *Jolánta a' Jerusalemi Királyné* című művek drámaszövegei teljes változatukban maradtak ránk. A kötet szerkesztői hangsúlyozzák, hogy a felsorakoztatott drámák és drámatöredékek modern értelemben vett

Szerk. Czibula Katalin, Pálffy Eszter, V. Horváth Károly. Balassi Kiadó, Bp., 2024.

szoros fordítások, azaz nem magyarítások vagy átdolgozások, ami bizonyítja Katona tehetségét, fordítói munkájának pontosságát. Például a *Jolánta* fordítása közben kétségkívül mindenben igazodott az eredeti forrásszöveghez – a felvonások, jelenetek felosztásától a műfaji sajátosságok hű átvételéig. Mindazonáltal jelen drámafordításai pályájának kezdetét jelentik, szűkebb értelemben pedig a színházi közeggel való ismerkedését dokumentálják. A korszak fordításai szervesen beépülnek életművébe, és egyben kiegészítik a róla alkotott képünket.

Kompozícióját tekintve a kötet kiterjed a drámafordításokra és drámatörédekekre, mindemellett megismertet azok keletkezéstörténetével, a cselekmények főbb aspektusaival, a dramaturgiai és scenikai megvalósításokkal, illetve az adott darabok magyar vagy német nyelvű bemutatóinak kontextusával. A *Mombelli Grófok* és a *Jolánta* esetében a függelékben megtalálhatóak az eredeti német nyelvű drámaszövegek is, az elveszett drámák esetében pedig a szerzők a darabok előadásairól hírt adó színlapok szövegét adják közre, amelyet kritikaikiadás-sorozatuk elvrendszere szerint a drámák paratextusaként értelmeznek. A továbbiakban, lineárisan követve a kiadvány struktúráját, igyekszem bemutatni annak központi elemeit. Különös figyelmet fordítok a jegyzetanyagban fellelhető információkra, a szövegek recepciójára, a belőlük kirajzolódó színház- és irodalomtörténeti vonatkozásokra, Katonának a színházi szférával való kapcsolatára, valamint más, általam figyelemfelkeltőnek vélt tényezőkre.

Az első, Pálffy Eszter által sajtó alá rendezett fejezet kiindulópontként a Katona József munkásságát vizsgáló kutatásokra fókuszál, amelyek konszenzusos megállapítása szerint írói életpályája drámafordításokkal kezdődött. Ezen a síkon haladva roppant fontos korszakhatárok kijelölését követhetjük nyomon a szerző életében. Fordításainak mindegyike az 1810-es években keletkezett, konkrétan az 1811-es évet pedig Katona pályáján belül a fordítások éveként tartja számon a kutatástörténet, hiszen ekkor a hét drámafordítása közül megszületett a *Mombelli Grófok*, *A' szegény lantos* és a *Szmolenszk ostromlása* is, melyek az életműve legelső darabjaivá váltak. Az *Üstökös Csillag* és a *Medve Albert* 1812-ben készül, míg a *Jolánta a' Jerusalemi Királyné* és *A bűn* bizonytalan keletkezési idejű – előbbi a kézirat címlapján szereplő adatok alapján valószínűsíthetően 1815–16-ból származik. Első fordításait az 1807 és 1815 között működő második pesti magyar színtársulat mutatta be, amelynek műkedvelő színészként ő maga is tagja volt, sőt fellépett az általa fordított darabok közül a *Szmolenszk ostromlásában* is.

Jogosan tehető fel az a kérdés, hogy Katona miért éppen ezeket a drámákat fordította le? A válasz azonban nem egyértelmű, hiszen egyrészt fennállhat annak az esélye, hogy saját ízlését követve választotta ki a darabokat, másfelől az is elképzelhető, hogy a színtársulat napi szükségleteinek kielégítése vezérelte. Ennek köszönhetően jutunk el a korabeli színházi világ működésének problematikus helyzeteihez: a második pesti társulat magyar közönsége olyannyira kis létszámú volt, hogy a műsor repertoárját folyamatosan frissíteni kellett, a közönség igényeihez igazítva. Ennek megfelelően Katona olyan műveket fordított, amelyek populáris és szórakoztató darabok voltak. Úgy vélem, ez markánsan érzékelteti a 19. század eleji színházi kultúra fogékonyságának, érdeklődésének jellegzetességeit, ugyanakkor annak kezdetlegességét, kibontakozásának nehezítő körülményeit is. Utóbbi vonáshoz kapcsolható, hogy Katona fordítói működése egyáltalán nem mutatkozott kirívónak vagy unikálisnak abból a szempontból, hogy a társulat tagjai közül mások is egyszerűen voltak színészek és fordítók, sőt

a többségük technikai, kisegítői feladatokban is részt vett. Pontosan ebben érhető tetten a kötet átgondoltsága, reflexivitása, hiszen Katona fordítói, dramaturgi fellépéseinek bemutatásán túlmenően olyan lényeges színháztörténeti jelenségekre is reagál a szöveg, mint a magyar nyelvű színjátszás népszerűsítésének kihívásai, vagy a színházi közegben dolgozók sokrétű szerepvállalása. Ebből kifolyólag arra következtethetünk, hogy Katona József fordításaival és adaptációival mintegy a színházi kultúra kibontakoztatásának misszióját segítette elő.

A kötet érzékenyen viszonyul a korszak kevés számú, nyomtatásban megjelent magyar nyelvű színdarabjához, ugyanakkor rávilágít arra, hogy a színpadra állított drámák szövegei a folyamatos színházi használat miatt eleve nagyobb fokú kallódásnak voltak kitéve, a fordítások pedig még hangsúlyosabban mostoha sorsúaknak tekinthetők. A szövegek fennmaradásának biztosításához a nyomtatásos kultúra felívelése nagyban hozzájárulhat, eleve a Katona által fordított német eredeti változatok többsége már megjelent nyomtatásban. Kivételt jelent a *Szmolenszk ostromlása*, amelyet csak 1833-ban közöltek nyomtatott formában, így Katona bizonyosan kéziratos forrásszöveggel dolgozott. Ez viszont arra utal, hogy a korszakban kétségtől jelen van a kéziratos nyilvánosság is. Ez a vonatkozás összhangban van az utóbbi évtizedek kutatásaival, amelyek alapján a kéziratos szövegprodukciónak és -disszeminációnak a nyomtatás megjelenésével sem szűnt meg, azaz élő szövegahagyományként működött tovább a 19. században.

Hogyha a Katona-fordítások legfőbb színjátéktípusát vesszük górcső alá, akkor azt láthatjuk, hogy a hétből három dráma is vitézi játék volt, az 1810-es évek népszerű, reprezentatív színjátéktípusa. *A' szegény lantos*, a *Szmolenszk ostromlása* és a *Medve Albert* című darabok eredetileg nem is vitézi játéknak voltak szánva, ám a reklám kedvéért átalakították, és ezáltal a szélesebb nézőközönség megnyerésére használták őket. Úgy gondolom, mindebből nyilvánvalóvá válik, hogy a színjátszást és a színházi világot már ekkor is erőteljes tervezettség, előrettekintés és profitra való törekvés jellemezte. Emellett már a tízes években megfigyelhető a reklámkultúra hatásának érvényesülése, amely fokozottabb érdeklődést váltott ki, és egyben megelőlegezte a későbbi színházi kapitalizmus logikájának alapjait.

A második fejezet *A' Mombelli Grófok* című drámát és recepciótörténetét foglalja magában, ezt V. Horváth Károly rendezte sajtó alá. Fontosnak tartom hangsúlyozni a szerkesztő(k) utómunkáját, amelynek során lábjegyzetekben kibontják az esetleges pontatlanságokat, helyenként prezentálják a fordítási eljárásokat – főképp Katona fordítási metódusára összpontosítva –, valamint igyekeznek megmagyarázni vagy emendálni azokat a részeket, amelyek a másolás folyamán sérülhettek, homályosakká válhattak. Pontosan ennek köszönhetően válik a kötet gördülékenyen követhető olvasmánnyá, és mindeközben megőrzi tudományos megalapozottságát, részletgazdagságát is – az igényes szerkesztés és az alapos háttér munka által mélyebben beleláthatunk Katona fordítói munkájába.

A jegyzetanyag részletekbe menően tárgyalja *A' Mombelli Grófok* lehetséges forrásanyagait, a korábbi kutatásokat figyelembe véve pedig Hassaureck alakját emeli ki, akinek színműve forrásszöveggé szolgált Katona fordításához, ugyanakkor keresztnéve máig vita tárgyát képezi a szakirodalomban. Ezenkívül a szerkesztő(k) rávilágít(anak) arra, hogy a kutatók körében az eredeti forrásszöveg címe körül sem volt egyetértés, később a *Der Vater und seine Kinder* című darabot tekintették lehetséges címnek. Ezenkívül konszenzusra csupán azzal kapcsolatban jutottak, hogy Hassaureck franciából fordította színművét, melynek forrásszövegét először egy bizonyos Duval nevű szerzőtől származtatták,

akinek személyét nem pontosították. A kiadvány öt kronológiai érvek alapján Alexandre-Vincent Pineux-Duvalként azonosítja, mindazonáltal életművének mélyebb áttekintése után a dráma „összövegeként” René-Charles Guilbert de Pixérécourt *La Pèlerin blanc* című melodramáját nevezi meg. Ez jól mutatja a kötet által mozgatott ismeretanyag kiterjedt voltát, a korábbi kutatási eredmények mérlegelését. A jelzett módon térképezi fel a dráma keletkezéstörténetének fehér foltjait, majd igyekszik azokat kitölteni, árnyalni a még kérdéses jelenségeket. A fordítások kapcsán általános érvényűnek az tekinthető, hogy Katona valószínűleg gyors munka eredményeképpen végezte el a fordítást, hiszen a korabeli fordítók az újabb és újabb darabokat feszített munkatempóban voltak kénytelenek lefordítani, a fentebb is említett színes spektrumú repertoár összeállítása érdekében. Mindemellett szembetűnőek azok az eltérések is, amelyeket Katona néhol szándékosan – a könnyebb megértés, a magyar nyelv sajátosságaihoz való igazodás vagy a közönség igényeihez való alkalmazkodás érdekében – vagy pedig szándékolatlanul – figyelmetlenség, tévedések vagy fordítói hibák következményeként – hozott létre fordításában. Katona fordítói stílusát, eljárásait egyaránt érték bírálatok és méltatások is: előbbieket „németes” megfogalmazásai, utóbbiakat nagyszerű stílusérzéke következtében kapta. Ez a kettőség, úgy vélem, visszaköszön a dráma recepciótörténetében is; Bíró Ferenc nem is a fordításjelleg kapcsán értekezik róla, hanem mint a „kor ízlésvilágát tükröző” alkotásról, amely összefüggésben áll azzal, ahogyan Katona igyekezett a közönség stílusának, ízlésvilágának és érdeklődésének megfelelően fordítani a forrásszöveget.

A harmadik fejezetben *Jolánta a' Jerusalemi Királyné* című dráma jelenik meg, ennek esetében is a pontos, igényes szerkesztői munka mutatkozik meg. Czibula Katalin sajtó alá rendezésében a szöveg szintén tartalmaz pontosításokat és szómagyarázatokat, ugyanakkor a lábjegyzetekben megjegyzések találhatóak olyan szavakról/szókapcsolatokról is, amelyeket a kéziratban utólagos korrigálások nyomán ceruzával áthúztak vagy ráírásokkal javítottak, vagy amelyek esetenként olvashatatlanok. A szerkesztői munka nyomán továbbá kifejezetteen a fordítói munkával és annak módszertani dilemmáival kapcsolatos epizódok is kirajzolódnak. A szerkesztők maguk is elismerik, hogy a kiadványban egyéb kritikai kiadásokhoz képest is szokatlanul sok a lapalji, szövegkritikai jegyzet. Ezt a kritikai kiadások általában vett szövegrekonstrukciós funkciója mellett az anyag jellegzetes nyelvi stratégiái is indokolják: nem csupán arról van szó, hogy Katona fordítói megoldásai, a mai olvasó számára olykor idegenszerű kifejezései magyarázatra, kiegészítésre szorulnak, hanem a szerkesztők utalnak az eredeti német forrásanyag tartalmi elemeire és a Katona eljárásai/döntései mögött meghúzódó dilemmákra is. Innen nézve pedig a szerkesztői jegyzetek nem csupán a korszakok közötti átjárás lehetőségét teremtik meg, hanem összekapcsolnak nyelvek/nyelvváltozatok közötti különbségeket is, meggyőzően, metainterpretációs igénytel hidalva át a kulturális távolságokat.

A kötet Katona fordításként számontartott drámáit két csoportja bontja a recepció tükrében: 1. azok az adaptációk, amelyek nem drámai művek alapján készültek; 2. azok az adaptációk, amelyek egy nem magyar nyelvű dráma magyar nyelvű változatai. A szerkesztő(k) vélelmezése szerint utóbbi csoport kapta eddig a legkevesebb figyelmet, és ennek feltárása mintegy a kiadvány kiemelt céljává válik, hiszen ezeket a fordításokat lényeges, önálló irodalmi produktumként értelmezi, amelyeket a Katona-életmű perifériájáról legitim irodalmi pozíciót képviselő darabokká próbál transzponálni.

A *Jolánta a' Jerusalemi Királyné* forrásszövegének meghatározása kevésbé kérdéses és világosabban meghatározható, mint *A' Mombelli Grófok* esetében. Friedrich Julius Wilhelm Zieglernek, a korszak népszerű szerzőjének *Jolanta, Königin von Jerusalem* című drámája alapján készült a fordítás. Katona Zieglerben sikeres drámaírótl láthatott, akinek történeti érdeklődése hasonló volt a sajátjához. Ezt a Jeruzsálem-toposz szerepeltetése is bizonyítja. A kötet továbbá rátereli a figyelmet egy új típusú színházszemlélet megszületésére, amely élesen eltér a 18. század színházkoncepciójától. Ez az új irány már nem a bibliai orientációjú darabok dominanciáját helyezi előtérbe, hanem – Katona és Ziegler művészi irányultságának megfelelően – a kora középkori európai történelem jeles epizódjainak színpadi ábrázolását. A magyar történelmi események iránti kíváncsiság abból fakadt, hogy a közönség egyre fajsúlyosabban az aktuális tartalmakra összpontosított. Ezt a korabeli érdeklődést a múlt történéseinek felidézése révén fedezhette fel, így a történelmi események színházi reprezentációja magán viselte az aktualitás szellemiségének lenyomatait. A dráma recepciójából azt láthatjuk, hogy alkalmazkodott ehhez, mivel a mű szokatlanul nagy népszerűségnek örvendett Magyarországon. Katona mellett Murányi Zsigmond is lefordította, és mindkét változat elterjedt a vándortársulatok műsoraiban. Mára azonban nem lehet pontos kimutatást készíteni arról, hogy mikor melyik változatot adták elő, és ebből következzen arról sem, hogy a nagyszámú előadás mögött melyik fordítás húzódott meg.

A templomos lovagok története legkésőbb a feloszlatusuk pillanatától kezdve foglalkoztatta a közvéleményt és a tudományt. Ehhez az érdeklődéshez igazodva Ziegler *Jolanthájában* is a templomosok kialakulásának korába illeszkedik a cselekmény, akárcsak számos más 19. század eleji darab esetében. A dráma történetébe való mélyebb betekintés révén Ziegler átfogó érdeklődése érzékelhető a templárius regula, valamint annak betartása vagy megszegése iránt. Mindezt Katona fordítása a harcban való kitartás, a keresztény hívők védelme, a magánvagyon megtagadása és a szexuális önmegtartóztatás értékeinek integrálásával summázza. Ebből kiindulva a dráma egyik lényeges üzenete a morális érték közvetítése, a képviselt ügy iránti feltétlen szolgálát eszméje, amely, úgy vélem, magyarázatot nyújt a dráma kiemelkedő sikerére is, hiszen egy történelmi tematikájú műben összesűriti mindazt, ami a közönség számára figyelemfelkeltőnek bizonyul, miközben didaktikus céllal is bír.

A' szegény lantos című dráma a negyedik fejezetben, drámatörédként olvasható, ezt Pálffy Eszter rendezte sajtó alá. Az eddigi drámákkal szemben, ez csupán színpad formájában őrződött meg, melyen az előadással kapcsolatos fontos információk szerepelnek, mint a bemutató dátuma vagy Kotzebue neve, akinek munkájából Katona a drámát fordította. A jegyzetanyagban sor kerül a forrásszöveg pontos beazonosítására, ennek értelmében a fordítás August von Kotzebue *Der arme Minnesinger* című alkotásából származik. Kotzebue munkásságára – a német irodalomtörténet-írás kezdeti negatív értékelése ellenére – a 20. század második felétől úgy tekintenek, mint olyan életműre, amelyik a korszak kanonizált alkotásainál szélesebb körben volt képes hatni. Kotzebue magyarországi viszonylatban is ismert és gyakran játszott színpadi szerzőként jelenik meg. Katona egyenesen úgy értékeli őt, mint a „századunk egyik legjelesebb íróját”. E kijelentését a szerkesztő(k) szerint a recepcióban néhol túlzóan értelmezték. A kötet felülvizsgálja ezt az álláspontot – miszerint mesterének vagy a század legnagyobb szellemének tartotta volna Katona Kotzebue-t –, és tisztázza a neves

magyar drámaíró pontos álláspontját. Mindemellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy *A' szegény lantos* szintén történelmi tárgyú dráma – előbbi kettőn kívül pedig a *Szmolenszk ostromlása* és a *Medve Albert* is az –, s ez a körülmény tükrözi Katona személyes ízlését, a történelemi múlt feltárására vonatkozóan.

A *Szmolenszk ostromlása* című darab bemutatójáról három színlap is hírt ad, 1811-ből, 1813-ból és 1832-ből. A dráma az elsősorban színésznőként elhíresült Johanna Franul von Weissenthurn *Die Bestürmung von Smolensk* című művének fordítása. A sajtó alá rendezők, Pálffy Eszter és Czibula Katalin, kiemelik a dráma történetészövésében érvényesülő, Európa-szinten általános érdeklődést Oroszország iránt. Emellett a színpadi bemutatók kapcsán jelentősnek tekintik a színészek neveinek feltüntetését, amely minden bizonnyal reklámértékkel bírt.

August Wilhelm Iffland *Der Komet* című darabjának fordításából született meg *Az Űstökös Csillag* című dráma. A szerkesztő Pálffy Eszter meglátása szerint ez a vígjáték sem témájában, sem hangnemében nem mutat összhangot Katona eredeti darabjaiból kiolvasható érdeklődésével. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a dráma fordítására a színtársulat kérte fel őt. A kötet ezt a feltételezést a darab színpadra állításainak időpontjait vizsgálva támasztja alá, ezek ugyanis arra utalnak, hogy a 19. századi bemutatók jelentősebb űstökösök megjelenésével estek egybe. Ezt a társadalmi érdeklődést kihasználva tűzték műsorra a darabot, így Katona fordítása mögött is ennek a trendnek a követése állhatott.

Katona a *Medve Albert* című drámát Joseph Alois von Gleich *Albert der Bär oder: die Weiber von Weinsberg* című alkotásából fordította. A darabot tipikus lovagdrámaként értelmezték, melynek főhősei ennek megfelelően a lovagi-vitézi erény megtestesítői, amely összefügg Katona eszmerendszerével és értékrendjével is. A dráma népszerűségét – amely bizonyára lovagi témájából is fakadhatott – nyomatékosítja, hogy 1835-ben *Toldi Miklós és a kőszegi hős asszonyok* címmel bemutatták egy magyarított változatát is.

A kötet utolsó drámatörredékét, *A bűnt* Adolf Müllner *Die Schuld* című darabjából fordította a szerző. Ez a darab sokáig kimaradt a Katona nevéhez fűződő fordítások sorából, ugyanakkor megjelent Döbrentei Gábor tollából egy másik fordítása is, amely kanonikusabbá vált, hiszen a későbbi évtizedekben, amikor színpadra állították Müllner darabját, azt mindig Döbrentei fordításában tették.

Összegzőképpen úgy gondolom, hogy a szerkesztők szakszerű, pontos és jól átlátható munkája révén valóban árnyalható Katona Józsefről alkotott képünk, hiszen már nem csupán a *Bánk bán* szerzőjét láthatjuk benne, hanem a 19. század első felének termékeny fordítóját is. Recenzensként a kötet legfontosabb ére nyeként azt emelném ki, hogy jelen drámafordítások/törredékek közreadásával egy töredékmentesebb korai Katona-életműre láthatunk rá, és a kötet mind a szakma, mind a szélesebb olvasóközönség számára a korábbinál lényegesen tágabb perspektívákat nyújt.